

Doğu Roma, Ermeni ve Süryani Kaynaklarının Sâsânîler Dönemi İran Tarihi Açısından Önemi

Ahmet Altungök*

ORCID: 0000-0003-3777-239X

Öz

Geç antikçağ ve ortaçağ Ön Asya tarihinin önemli kaynakları olan Doğu Roma, Ermeni ve Süryani kaynakları arasında, Sâsânîler dönemi İran tarihiyle alakalı kıymetli bilgiler veren önemli çalışmalar bulunmaktadır. İslam öncesi dönem İran tarihi hakkında birinci elden bilgiler veren bu kaynakların önemli olanları bu makalede derli toplu olarak tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmadan amaç İslam öncesi dönem İran tarihi üzerinde çalışma yapmakta olan araştırmacılar için kaynak kolaylığı sağlamaktır. Geç antikçağ ve ortaçağ Ön Asya tarihi çok sayıda ana kaynağa sahiptir. Fakat bunların birçoğu Sâsânîler dönemi İran tarihi açısından birinci elden bilgiler sunmaz. Dolayısıyla anılan dönem tarihi açısından doğru ve güvenilir bilgiler veren kaynakların tespiti önemli bir yer tutmaktadır. Bu döneme ait Sâsânîler dönemi İran kaynakları farklı bir makale çalışmasıyla tanıtıldığı için bu çalışmada sadece Sâsânî tarihiyle alakalı yabancı kaynakların tanıtımı yapılmıştır. Çalışmanın kitap boyutuna ulaşmaması için kaynaklarla ilgili verilen bilgiler kısa tutulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Sâsânî, İran, Doğu Roma, Ermeni, Süryani, klasik kaynaklar.

Gönderme Tarihi:23/04/2020

Kabul Tarihi:23/06/2020

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
E-Mail: ahmet.altungok@bilecik.edu.tr

The Importance of Eastern Roman, Armenian and Syriac Sources in Terms of the Sasanid period of Iranian history

Ahmet Altungök

ORCID: 0000-0003-3777-239X

Abstract

There are significant works, which are important for the late antiquity and medieval Pre-Asian history, among the Eastern Rome, Armenian, Syriac sources that provide valuable information about the history of Iranian Sassanids period. In this paper, the major ones of them which give first-hand information of the Pre-Islamic Iranian history are trying to be introduced. The purpose of this study is to supply an easiness for the researchers who are studying on the Iranian history of the Pre-Islamic period. The history of late antiquity and medieval Pre-Asia include numerous main sources. But, relating to the Sassanids Period of Iranian history many of them do not offer first-hand information. Therefore, in terms of the history of mentioned period, the determination of the sources that provide accurate and reliable information holds a crucial place. As the Iranian sources of the Sassanids Period that related to this period were introduced in another paper, only the foreign sources about Sassanids history is presented. In order to not this paper to have been reached to the book size, the information regarding the references have been kept short.

Keywords: Sassanids, Iran, Eastern Rome, Armenian, Syriac, classical sources.

Received Date: 23/04/2020

Accepted Date: 23/06/2020

Значение классических восточно-римских, армянских и сирийских источников с точки зрения истории Ирана

Резюме

Среди восточно-римских, армянских и сирийских источников, которые являются важными сведениями поздней античности и средневековой Малой Азии, есть важные работы, которые предоставляют ценную информацию об истории Ирана в период Сасанидов. В этой статье мы пытаемся представить важные сведения из этих источников, которые дают информацию из первых рук об истории Ирана в доисламский период. Целью данного исследования является предоставление ресурсов для исследователей, которые работали над историей Ирана до исламского периода. История поздней античности и средневековой Малой Азии имеет много основных источников. Однако многие из них не предоставляют информацию из первых рук с точки зрения истории Ирана в период Сасанидов. Поэтому идентификация ресурсов, которые предоставляют точную и надежную информацию, занимает важное место с точки зрения упомянутого периода. Поскольку сведения об Иране в этот период были представлены в другом исследовании, в этом исследовании были представлены только иностранные источники, связанные с историей Сасани. Чтобы исследование не достигло размера книги, информация о ресурсах была короткой.

Ключевые слова: Сасаниды, Иран, Восточный Рим, Армяне, Сирийцы, классические источники.

Получено: 23/04/2020

Принято: 23/06/2020

Giriş

Doğu Roma kaynakları Sâsânîler dönemi İran tarihinin en önemli kaynaklarıdır. Bu kaynaklar, Sâsânîler dönemi İran tarihinin canlı tanıkları olmaları hasebiyle, bu dönemle ilgili olarak önemli bilgiler vermektedirler. III. ve VII yüzyıllar arasında kapsayan döneme ait olan bu kaynaklar, Sâsânîler dönemi İran tarihinin her yüzyılı için ayrı bir öneme sahiptirler. Bu dönem İran'ın siyasi tarihinin yanında; onların dini, iktisadi, kültürel ve sosyal yapılarıyla ilgili olarak önemli bilgiler verirler. Coğrafi olarak Sâsânîler dönemi İran sınırları içerisinde yaşayan tarihçilerin kaleme aldığı, Ermeni ve Süryânî kaynakları da İran tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Bu dönem Ermeni ve Süryânî tarihi aslında İran tarihinin bir parçasıdır. Dolayısıyla bu durum adı geçen kaynakları Sâsânî tarihi açısından önemli hale getirmektedir. Sâsânîler döneminde Armenia coğrafyası İran hükümdarları tarafından atanan valiler tarafından yönetilmekteydi. Bu dönemdeki Ermeni ve Süryani tarihçilerinin birçoğu bu valilerin emriyle tarih kitaplarını yazmışlardır. Fakat bu dönem tarihçileri Ermenilerin İranlılara karşı vermiş oldukları bağımsızlık mücadelesinden dolayı, İranlılarla ilgili verdikleri bilgilerde tarafsızlıklarını koruyamamışlardır. Doğu Roma kaynaklarının Ermeni ve Süryani kaynaklarına nazaran İran tarihiyle ilgili daha objektif bilgiler verdikleri de muhakkaktır. Bu makalede 28 tane Doğu Roma kaynağı, 11 tane de Ermeni ve Süryani kaynağı olmak üzere toplamda 39 adet kitabın Sâsânîler dönemi İran tarihi açısından öneminden bahsedilmiştir. Elbette bu çalışmanın esin kaynağını H. Namık Orkun'un yapmış olduğu *Türk Tarihinin Bizans Kaynakları* adlı çalışması oluşturmaktadır. Bu makalede Sâsânîler dönemi İran tarihi açısından incelenen kaynakları Orkun, Türk tarihi açısından incelemekle beraber; çalışmasını Macar ilim adamı M. Gyula'nın *A Magyar Történet Bizanci Forrasai* (Macar Tarihinin Bizans Kaynakları) adlı çalışmasından iktibasla hazırlamıştır.¹

1. Doğu Roma Kaynakları

Herodian (d.178?-ö.250?), *History of the Roman Empire*: Suriyeli tarihçi, Roma imparatoru Marcus'un (161-180) ölümünden III. Gordianus (238-244) dönemine kadar Roma tarihini anlatmıştır. Sekiz bölümden oluşan çalışması, 180 ile 244 yılları arasında kapsamaktadır. Sâsânî devletinin kurulduğu dönemde yaşayan Antiokheialı

¹ Bkz. Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihinin Bizans Kaynakları*, Ankara: Sümer Basımevi, 1938.

yazar; Romalılar tarafından zayıflatılmış olan Parthların Sâsânîler tarafından kolay bir şekilde tarih sahnesinden silindiğini anlatır. Bu bağlamda Parthların son dönemleriyle ilgili olarak verdiği bilgiler önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Herodian, Sâsânî devletinin kuruluş dönemiyle ilgili olarak da önemli bilgiler vermektedir. Kitabın VI. cildinde, Roma imparatoru Aleksandros Severus'un (222-235) hükümdarlığı döneminde Roma-İran ilişkileriyle ilgili önemli bilgilere yer verir. Sâsânî Devletinin kurucusu I. Erdeşir (224-241) ve Aleksandros Severus arasındaki mücadelelerden ve iki taraf arasındaki diplomatik ilişkilerden bahseder.²

Eusebius Pampilus (d.263-ö.339-40), *Ecclesiastical History; Life of Constantine*: Filistin Casera'sında (Kayseri) doğmuştur. 314 yılında Casera'da piskoposluk yapmıştır. Kilise tarihçiliğinin kurucusu olarak kabul edilir. Bundan dolayı kendisine "kilise tarihinin babası" lakabı takılmıştır.³ *Arianizmi* desteklediği için 325 İznik konsilinde aforoz edilmiştir. Daha sonra mahkeme edilmiş ve suçsuz bulunmuştur. İstanbul'a I. Constantinus'un (306-337) yanına gitmiş ve kendisine danışmanlık yapmıştır. Kilise tarihinin yanında I. Constantinus'un yaşamını anlatan bir kitap da yazmıştır. Eusebius'un bu iki çalışmasında Persler, Parthlar ve Sâsânîler dönemi İran tarihiyle ilgili başka kaynaklarda bulunmayan bilgiler yer almaktadır.⁴ Ayrıca Sâsânîler döneminin başlarında yeni bir dinle ortaya çıkan Mani hakkında bilgi vermesi açısından da önemli bir yere sahiptir. Hz. İsa'yı peygamber olarak kabul eden Mani hakkında dönemin Hıristiyanlarının yaklaşım tarzıyla ilgili önemli bilgilere ulaşmak mümkündür. Eusebius, I Constantinus dönemi Roma-İran ilişkileri bağlamında İran hükümdarı II. Şapur'la ilgili olarak önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca kendisi, II. Şapur'un Roma imparatoruna hitaben yazmış olduğu bir mektuba yer vermiştir.

Libanius (d.314-ö.392?), *Selected Orations*: Pagan olan Antiokheialı (Antakya) tarihçi, Roma imparatoru Iulianus'un (361-363) hayranıdır. Kendisinin İran seferine katılmıştır. "Söylev" adını verdiği kitabında Valens (364-378) dönemine kadar bilgi vermiştir. Kitabını 374 yılında yazmıştır. Genel olarak kitabı Sâsânî hükümdarı II. Şapur (309-379) dönemi Doğu Roma-İran ilişkileri hakkında bilgilere yer vermektedir.

² Herodian, *History of the Roman Empire*, trs. J. Hart, London: T Waller (Publisher), 1749, 245, 246.

³ Muhammed Cevâd Meşkûr, *İrân der 'Ahde Bâstân: Der Târihe Akvâm ve Pâdişâhân Piş ez Eslâm*, Tehrân: Çâpe Golşen, 1363(hş), 51.

⁴ Eusebius Pamphilus, *The Ecclesiastical History*, trs. C. F. Rev and A. M. Cruse, New York: Dayton and Saxton, 1842, 97, 189, 309.

Iulianus (361-363) ve Iovianus (363-364) dönemi Doğu Roma-İran ilişkilerinin canlılığı tanığı olmasından dolayı bu dönemle ilgili vermiş olduğu bilgiler önemlidir.⁵

Eutropius (IV. yüzyıl), *Historiae Romanae Breviarium*: Doğum ve ölüm tarihi tam olarak belli olmayan tarihçi, Roma'nın kuruluşundan Valens dönemine kadar Roma tarihinden özet bir şekilde bahseder. Ayrıca çağdaşı olduğu Iulianus ve Valens dönemleri Roma-İran ilişkileriyle ilgili önemli bilgiler verir. Kendisinin, Iulianus'un İran seferine katılması açısından bu dönem İran tarihiyle ilgili canlı bir tanıktır. Valens döneminde saray tarihçisi olarak görev yapan Eutropius, bu dönemde on bölümden oluşan Roma tarihi kitabını yazmıştır. Bundan dolayı kitap Romalıların Sâsânîlerle olan ilişkileri yanında, Romalıların Parthlar dönemi İran ilişkilerine de yer vermektedir. Ayrıca Valerianus (253-260), Carus (282-283) ve I. Costantinus dönemi Roma-İran ilişkileriyle ilgili önemli bilgiler de verir.⁶

Ammianus Marcellinus (d.330-ö.400), *Res Gesta*: Grek asıllı olup Antakya'da doğmuştur. Aynı zamanda iyi bir asker olan Marcellinus; Roma imparatorları Constantinus, Iulianus, Iovianus, Valentinus (364-375), Valens ve II. Theodosius (408-450) dönemlerinde yaşamıştır. Sâsânî hükümdarı II. Şâpûr döneminde İranlıların Amida (Diyarbakır) kuşatmasının canlı tanığıdır. Kendisinin verdiği son tarihi olay 378 yılındaki Hadrianapolis savaşıdır. "Roma Tarihi" anlamına gelen *Res Gesta*, IV. yüzyıl Roma ve İran ilişkileriyle ilgili önemli bir kaynaktır.⁷ Kitap, sadece bu dönem İran'ın siyasi tarihinden değil aynı zamanda İranlıların sosyal ve dini yapısıyla ilgili bilgiler de vermektedir.

Epiphanius of Salamis (d.315?-ö.403), *Panarion*: Ortodoks Hıristiyanlığın önemli isimlerinden birisi olan Epiphanius, Filistin toprakları üzerinde Yahudi kökenli bir ailede dünyaya gelmiştir. Panarion adını verdiği çalışmada heretik dini yapılar üzerinde durmuştur. Kitabında Sâsânîler dönemi İran'ında ortaya çıkan dinlerden biri

⁵ Libanius, *Select Works of the Emperor Iulian and Some Pieces of the Sophist Libanius*, trs. John Duncombe M. A, London: Printed by J. Nichols, 1784, 28, 297-345.

⁶ Bkz. Eutropius, *Historiae Romanae Breviarium or Eutropius's Epitome of the Roman History*, trs. Mr. Thomas, London: Printed for W. Johnston and others, 1760, 138vd; Kitabın Türkçe çevirisi için bkz. Eutropius, *Roma Tarihinin Özeti*, çev. Çiğdem Menzilioğlu, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2004, 221vd.

⁷ Ammianus Marcellinus, *Ammianus Marcellinus with an English Translation by John C. Rolfe in Three Volumes*, I, Chambridge: William Heinemann Ltd. Harvard University Press, 1935, 25vd, 201, 241vd, 301vd, 333vd; Meşkûr, *Îrân der 'Ahde Bâstân*, 51, 52.

olan Manihaizm için de bir bölüm ayırmıştır. Bu çerçevede İran dinlerinden ve İranlıların dini inançlarından bahsetmektedir.⁸

Paulus Orosius (d.375-ö.420), *Historiae Adversus Paganos*: Portekiz'in Braga şehrinde doğmuştur. Kendisi aslında bir din adamıdır. *Historiae Adversus Paganos* adlı eseri yedi bölümden oluşan bir dünya tarihi şeklindedir. Kitabını 414-418 yılları arasında yazdığı zannedilmektedir. Bu dönem Batı Roma'nın Ostrogot akınlarıyla boğuştuğu bir döneme denk gelmektedir. Kendisi eserinde İslâm öncesi dönem İran tarihiyle ilgili olarak Perslerden, Pers-Yunan ilişkilerinden, Mezopotamya tarihinden, Valerianus'un İran seferinden, Carus'un Mezopotamya seferinden, Palmira hükümdarı Zenobia'dan, Zerdüştlük dininden ve Diocletianus (284-305) dönemi Roma-İran savaşlarından, Roma generali Galerius'un Sâsânî hükümdarı Nersî'ye (293-302) karşı kazanmış olduğu zaferden, Iulianus'un İran seferinden bahsetmiştir.⁹

Philostorgius (d.364-ö.439), *Ecclesiastical History*: Cappadocia bölgesine mensup olduğu bilinen ve Hıristiyanlığın *Arianizm* akımına mensup olan Philostorgius, kitabını 433 yılında bitirmiştir. Kitap, iki cilt ve on iki bölümden oluşmaktadır. Kitabı IX. yy. tarihçisi Photius tarafından günümüze ulaştırılmıştır. Yazar çalışmasında İran coğrafyası hakkında bilgiler verir. Kitap genel anlamda Hıristiyanlık tarihi şeklindedir. Arianizm'in ortaya çıkışından 425 yılının sonuna kadar meydana gelen olayları anlatmaktadır. Bununla beraber kitabında Constantius (337-361), Iulianus, Iovianus ve Valens dönemi Roma-İran ilişkilerinden bahseder; Sâsânî hükümdarı II. Şâpûr'un, Kuzey Mezopotamya'daki Doğu Roma şehirleri üzerine düzenlediği seferleri anlatır.¹⁰

Socrates Scholasticus (d.380-d.450), *Historia Ecclesiastica*: İstanbul doğumlu olan yazarın kilise tarihini yazmasındaki amaç Eusebius'un bıraktığı yerden devam etmektir. II. Erdeşîr'in (379-383) iktidarı döneminde dünyaya gelen yazar, II. Yezdicürd (440-457) dönemine kadar yaşamıştır. Kilise tarihi üzerine yazmış olduğu eseri yedi bölümden oluşmakla beraber 309 ile 445 yılları arası dönemi kapsar. Constantinus döneminden itibaren II. Yezdicürd dönemine kadar Doğu Roma ve İran ilişkileriyle ilgili olarak önemli bilgiler vermekle beraber Hıristiyanlığın İran topraklarında

⁸ Bkz. Epiphanius of Salamis, *The Panarion* I, II, III, trs. Frank Williams, Leiden and Boston: Brill, 2009, I/17, 22, 35, 294; II-III/217, 227-315.

⁹ Bkz. Paulus Orosius, *King Alfred's Orosius; The Anglo-Saxon Version from the Historian Orosius by Alfred the Great*, London: Printed by W. Bowyer and J. Nishols, 1773, 217, 222, 255, 230vd.

¹⁰ Philostorgius, *Ecclesiastical History*, trs. Edward Walford and Henry G. Bohn, London: York Street, Covent Garden, 1855, 471vd, 483vd, 493vd.

yayımlanmasından bahsetmiştir.¹¹ Yazar, kitabında I. Constantinus, Iulianus ve I. Theodosius (379-395) dönemi Roma-İran ilişkilerine geniş yer vermiştir. Ayrıca I. Yezdicürd'ün (399-420) ölümüyle iktidara gelen oğlu Behrâm Gûr (420-440) döneminde Roma-İran ilişkilerinin bozulmasına da geniş yer vermiştir. Yunanca yazılmış olan kitap 1612 yılında Iohannes Christophorson tarafından Latinceye çevrilmiştir.

Salaminus Hermeias Sozomenus (d.400?-ö.450), *Historia Ecclesiastica*: Kilise tarihçisi olan Sozomenus, Gazze toprakları üzerindeki *Bethelia* köyünde Filistinli Hıristiyan bir ailede dünyaya gelmiştir. Berytus'da (Beyrut) hukuk eğitimi almış ve bir müddet İstanbul'da avukatlık yapmıştır. Kilise tarihi şeklinde olan kitabı İstanbul'un kuruluşunu anlatmasıyla başlar. Sozomenus'un 9 ciltlik kitabı 323 yılından 439 yılına kadar olan zaman dilimini kapsamaktadır. İranlıların dini tutumlarını, Seleukeia konsilini ve Hıristiyanlığın İran'da yayılışını anlatır. II. Constantius (337-361) dönemi Roma-İran ilişkileri hakkında bilgi veren kitap, Iulianus'un İran seferine de ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir. Bunun yanında kitap Valens'in İran seferinden ve Roma-İran ilişkileri bağlamında Arap-Roma ilişkilerinden bahseder.¹²

Theodoret of Antiokheia (d.393-ö.458), *Ecclesiastical History*: Ortodoks Hıristiyanlığın önemli isimlerinden birisidir. Suriye'nin antik şehirlerinden Cyrus'ta piskoposluk yapmıştır. Hıristiyanlarca aziz olarak kabul edilir. Kilise tarihiyle alakalı kitabı beş bölümden oluşmakla beraber 450 yılında tamamlanmıştır. 322 ile 427 yılları arasındaki olayları anlatmaktadır. Kitabında İran Hıristiyanlarının durumuyla alakalı olarak I. Constantinus ile II. Şapûr arasındaki mektuplaşmalara yer vermiştir. İranlıların Nissibis kuşatmasından ve buradaki kiliselerin durumundan, Iulianus'un İran seferinden, IV. Behrâm (388-399) dönemi Doğu Roma-İran ilişkilerinden, I. Yezdicürd dönemi İran Hıristiyanlarının durumundan, İran İsevîleri şehitlerinden ve İranlıların dini inançlarından bahsetmektedir.¹³

Priskos (d.415?-ö.472), *Bizans Tarihi*: Trakya'nın Panyum (Rumelifeneri) kasabasında doğmuştur. 8 ciltlik tarih kitabından geriye sadece kendisinden yapılan

¹¹ Socrates Scholasticus, *The Ecclesiastical Historia of Socrates Scholasticus*, rev. A. C. Zenos, Hartford: Aeterna Press, 2016, 340vd, 351vd, 360, 367, 402.

¹² Bkz. Salaminus Hermeias Sozomenus, *The Ecclesiastical History of Sozomen; Comprising a History of the Church from A.D. 324 to A. D. 440*, trs. Edward Walford, London: Henry G. Bohn York Street Covent Garden, 1855, 63vd, 242vd, 411vd, 471vd, 483vd.

¹³ Bkz. Theodoretus (Bishop of Cyrus), *Ecclesiastical History a History of the Church in Five Books*, London: Bagster Publishing, 1843, 75vd, 198vd, 202vd, 342vd.

alıntılardan dolayı bazı nüshaları kalmıştır. Kitabı, X. yüzyılda imparator VII. Constantinus (908-959) tarafından derlenmiştir. Günümüzdeki pasajları bu derlemeden elde edilmiştir. Bunun yanında Priskos'a ait parçaların günümüze ulaşmasında Iordanes, Evagrius, Malalas, Kronikon Paskale ve Theophanes önemli bir yere sahiptir.¹⁴ Priskos'un eseri V. yüzyıl İran tarihi ve Doğu Roma-İran ilişkileri açısından önemlidir. Priskos'a ait bazı parçaların Ahmetbeyoğlu tarafından Türkçeye yapılan çevirisinde de Roma-İran ilişkileri bâbında İran tarihiyle ilgili bilgilere ulaşılabilir.¹⁵

Zosimus (V. yüzyılın ikinci yarısı ile VI. yüzyılın başları), *Historia Nova*: Yunan asıllı tarihçinin doğum ve ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir. *Historia Nova* adını verdiği tarih kitabı altı bölümden oluşmaktadır. Kitabın günümüze ulaşmasında Photius ve Evagrius'un önemli bir yeri vardır. Anastasius'un iktidarı döneminde İstanbul'da yaşayan Zosimus eserini bu hükümdar döneminde yazmıştır. Zosimus kitabında 238 yılından 410 yılına kadar Roma tarihini anlatmıştır. Eserini kendi yaşadığı dönemin öncesine kadar anlatarak 410 yılında bırakmasının nedeni olarak kendisinin ani ölümü olarak gösterilir. Sâsânî öncesi dönem hakkında bilgiler de veren kaynak, erken dönem Sâsânî tarihi açısından önemli bilgiler içermektedir.¹⁶

Marcellinus Comes (ö.534), *Annales*: Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen İlyriyalı tarihçi hayatının büyük çoğunluğunu İstanbul'da geçirmiştir. Yazmış olduğu kronik 379 yılından başlayarak 518 yılına kadarki olayları anlatmaktadır. Kendisinden sonra çalışmasına ilaveler yapılarak 534 yılına kadarki olaylar dâhil edilmiştir. Eserini Latince yazmıştır. Kavimler göçü sonucunda Roma imparatorluk sahasına giren Alan, Hun, Goth topluluklarının I. Theodosius tarafından itaat altına alındığı 379 yılıyla kitabına başlayan Marcellinus, anlattığı tarihi olayları Anastasius'un öldüğü 518 yılıyla bitirir. Bu tarihten sonra 534 yılına kadar anlatılanlar tarihçinin kendisine ait değildir. Kitap kronolojik olarak bu iki zaman dilimi içerisinde meydana gelen olayları maddeler halinde sıralar. Bu çerçevede Doğu Roma ve İran arasında cereyan eden siyasi, diplomatik, iktisadi, sosyal ve dini olaylara da kronolojik olarak yer vermiştir.¹⁷

¹⁴ Abdullah Üstün, "Paniumlu Priscus; Bir Müverrihin Entelektüel ve Mesleki Portresinden Kesitler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53, sy. 2 (2013): 296.

¹⁵ Çeviri için bkz. Ali Ahmetbeyoğlu, *Grek Seyyahı Priskos'a Göre Avrupa Hunları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1995. Priskos'un doğum ve ölüm tarihiyle ilgili bazı öngörüler için bkz. Orkun, *Türk Tarihinin Bizans Kaynakları*, 10.

¹⁶ Bkz. Zosimus, *New History (Historia Nova)*, trs. Ronald T. Ridley, Sydney: Published by the Australian Association for Byzantine Studies, 2006, 2-13, 17, 43, 52-57.

¹⁷ Bkz. Marcellinus Comes, *The Chronicle of Marcellinus*, trs. Brian Croke, Sydney: Published by the Australian Association for Byzantine Studies, 1995, 3, 12, 13, 17, 33, 44, 48, 59, 74.

Prokopius (d.500-ö.565), *Bizansın Gizli Tarihi*: 500 yılında Filistin'de varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. I. Iustinionus'un (327-365) iktidara gelmesinden sonra onun komutanı Belizarus'un hukuk danışmanı ve kâtibi olarak sarayda görev almıştır. Belizarus ile beraber İran seferine çıkan Prokopius, Sâsânîler dönemi İran tarihiyle Doğu Roma ve İran ilişkileri hakkında çok kıymetli bilgiler sunmaktadır.¹⁸ Prokopius, I. Hüsrev döneminde İranlıların Anadolu, Suriye ve Armenia üzerindeki faaliyetlerine geniş bir şekilde yer vermiştir. Bu faaliyetler etrafında Doğu Romalılar ve İranlılar arasında gerçekleşen savaşlardan bahseder. İki taraf arasındaki diplomatik ilişkilerden, yapılan barış anlaşmasının maddelerinden ve anlaşmanın önemli detaylarından bahseder. Kendisinin iki taraf arasında 531 yılında gerçekleşen “Sonsuz Barış” anlaşmasına yaklaşım tarzı olumsuz olmakla beraber, anlaşmanın bazı maddelerinden dolayı I. Iustinionus’u şiddetli bir şekilde eleştirmektedir.

Prokopius, *De bello Persico (The Persian Wars)*: İran seferlerine katılan Prokopius'un Doğu Roma'nın İranlılarla yaptığı savaşlarla ilgili olarak kaleme aldığı müstakil bir çalışmadır. Bu savaşların canlı tanığı olan Prokopius Sâsânîler dönemi İran tarihiyle alakalı kıymetli bilgiler vermektedir. Kitap ilk olarak II. Theodosius ve I. Yezdicürd dönemi Doğu Roma-İran ilişkileriyle ilgili verdiği bilgilerle başlar. Daha sonra biraz geriye giderek Sâsânî hükümdarı Pirûz'un Hunlarla olan savaşından bahseder¹⁹. Ardından Kubâd (birinci iktidarı dönemi: 488-498; ikinci iktidarı dönemi: 501-531) dönemi savaşlarıyla devam ederek, I. Hüsrev'in Antiokheia seferinden bahseder. Bununla beraber Doğu Roma ve İran arasında Mezopotamya, Syria, Armenia, Lazica ve Kolhis coğrafyaları üzerinde gerçekleşen savaşlar hakkında bilgiler verir. Prokopius, VI. yüzyılın ilk yarısı için Sâsânîler dönemi İran tarihi hakkında çok kıymetli bilgiler verir. I. Hüsrev'in iktidarı zamanı, Sâsânîler dönemi İran tarihinin en çok bilinen dönemidir. Bu döneme ait tarihi bilgilerin günümüze ulaşmasında Prokopius'un canlı tanıklıklarının önemli bir yeri vardır. Prokopius'un Doğu Roma menfaatlerini gözetmek adına, I. Iustinionus'un birçok uygulamasını eleştirmesine dayalı objektif yaklaşımları, çalışmalarını İran tarihi açısından güvenilir bir hale getirmiştir.

¹⁸ Bkz. Procopius, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, çev. Orhan Duru, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008, 10-19, 22, 36, 59, 64, 94, 115-126, 130, 145-147.

¹⁹ Bkz. Procopius, *History of the Wars (The Persian Wars)* I-II, trs. H. B. Dewing, London and New York: The Macmillan Co., 1914, 3vd, 13vd.

Ioannis (John) Malalas (d.491-ö.578), *Chronographia (Kronik)*: VI. yüzyılda Antiokheia'da yaşamış Yunan asıllı bir tarihçidir. 540 yılında I. Hüsrev'in Antakya'yı ele geçirmesinden sonra İstanbul'a gitmiştir. *Chronographia* adlı çalışması Bizans dünya kroniğinin en erken örneğidir. Çalışma 18 bölümden oluşmaktadır. Hz. Âdem'den MS. 565 yılına kadar olan olayları anlatmıştır. Selevkoslardan bahsettiği 8. bölümde onların Parthlarla ve Romalılarla olan ilişkilerinden bahseder. 9. bölüm Caesar (ö.MÖ.44) dönemi Roma-Parth ilişkileriyle ilgili bilgilere yer vermektedir. Daha çok Hz. İsa ve havarilerinden bahseden 10. bölümde ise Augustus (MÖ. 27-MS.14) dönemi Roma-Parth ilişkileri hakkında bilgi vermektedir. 13. bölümde Iulianus'un (362-363) İran seferinden, Iovianus'un İranlılarla yaptığı barıştan, 16. bölümde Anastasius (491-518) ile Kubâd arasındaki mücadeleden bahseder. 17. bölüm I. Iustinus (518-527) ile Kubâd dönemlerinde Lazikâ'nın durumu hakkında bilgi verir. 18. bölümde ise Iustinionus (527-565) dönemi Doğu Roma-İran ilişkileri hakkında bilgi vermektedir. Çalışmasında antik İran tarihinden de bahseden yazar, efsanevi ve mitolojik ögelere çok yer vermiştir.²⁰

Cosmas Indicopleustes (VI. yüzyıl), *Topografia*: Cosmas'ın yaşamı hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. VI. yüzyılda yaşamış Mısır kökenli diyofizit bir Hıristiyan din adamı olduğu bilinmektedir. Afrika, Ön Asya, Hindistan ve Seylan'a düzenlemiş olduğu seyahatlerin ardından yaklaşık olarak 550 yıllarında Hıristiyan Topografyası adını verdiği tarihi seyahatname kitabını yazmıştır. Kitapta VI. yüzyıl İran coğrafyası hakkında önemli bilgilere yer vermiştir. Ayrıca kitap İran coğrafyası üzerinde yaşayan topluluklar hakkında da bilgiler vermektedir.²¹ Sâsânî öncesi İran tarihine ait anekdotlara da yer veren kaynak, İranlıların sınırdaşı olan Türk topluluklarından da bahseder.

Agathias (d.536-ö.582), *Historias*: VI. yüzyılda yaşamış bir Bizans hukukçusudur. Tarih kitabını II. Iustinus'un (565-578) iktidarı sonrasındaki dönemde yazmıştır. Prokopius'un ölümünden sonra tarih yazıcılığını bıraktığı yerden devam ettirmiştir. Kitabında İranlılarla ilgili bilgi verirken kendisinde çok sayıda Pers kaynağının bulunduğunu ifade etmektedir. Kitabında aynı zamanda Persler döneminde

²⁰ Bkz. Ioannis (John) Malalas, *The Chronicle of John Malalas (Chronographia)*, trs. Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys and others, Melbourne: Published by the Australian Association for Byzantine Studies, 1986, 12vd, 23vd, 73vd, 114vd, 121vd.

²¹ Bkz. Cosmos, *The Christian Topography of Cosmas, An Egyptian Monk*, trs. J. W. McCrindle and the others, London: Printed for the Hakluyt Society, 1897, 24, 33, 37, 48-50, 71, 76, 87, 115, 119,120, 131, 314vd, 365-379.

İranlıların Yunanlılar ve Makedonyalılarla mücadelelerinden de bahsetmektedir. Sadece 5 bölümde I. Iustinionus dönemini anlatmıştır. Tarih kitabı Sâsânîlerle ilgili en önemli kaynaktır. Kitabın ikinci bölümünden itibaren yoğun bir şekilde Doğu Roma-İran ilişkilerinden bahseder. Sâsânîlerin kuruluşu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Sâsânî hükümdarlarıyla ilgili en sağlam kronolojik bilgileri Agathias'tan elde etmek mümkündür. Bu tarihçi, I. Iustinionus döneminde İranlılarla yapılan Lazika savaşlarına da geniş olarak yer vermiştir.²²

Ioannes of Ephesos (d.516?-ö.588), *Ecclesiastical History*: Amidalı (Diyarbakır) olan tarihçi monofizit bir Süryânî din adamıdır. Uzun bir dönem I. Iustinionus'un himayesinde İstanbul'da kalmıştır. Doğuda Mazdeist yayılcılığına karşı Hıristiyanlığı savunmak amacıyla Diyarbakır'a geri dönmüştür. Kilise tarihine dair yazmış olduğu üç kitabın ilk ikisi günümüze ulaşmamıştır. Piskoposluk görevinde bulunduğu Efes'ten dolayı Efesli Ioannes diye meşhur olan tarihçi, kitabında Caesar döneminden başlayarak 588 yılına kadar meydana gelen olayları anlatmıştır. Bu kitap içerisinde Sâsânîler dönemi İran tarihiyle ilgili bilgiler önemli bir yer tutar. İran egemenliği altındaki Armenia coğrafyasından ve buranın merkezi Divin'den, İran Hıristiyanlarından ve İranlıların dini inançlarından, İranlıların Syria (Suriye) coğrafyasını istilasından, Doğu Roma ve İran arasındaki diplomatik ilişkilerden, İran vassalı Lahmî krallığından ve Doğu Romalılar arasındaki mücadelelerinden, I. Hüsrev ve oğlu IV. Hüzmüz dönemlerinden bahsetmiştir.²³

Evagrius Scholasticus (d.536-ö.594), *Ecclesiastical History (History of the Church)*: VI. yüzyılda yaşamış olan Suriyeli tarihçi Epiphania'da (antik Hama şehri) dünyaya gelmiştir. Eserinde Efes Konsilinden başlayarak Doğu Roma imparatoru Mauricius'un (582-602) iktidarının on birinci yılına kadar kilise tarihini anlatmıştır. Çalışması altı bölümden oluşmaktadır. Bu çalışma VI. yüzyıl Roma-İran ilişkilerine ait önemli bilgiler verir ve bu yüzyıldaki İran tarihine ışık tutar.²⁴ Çocukken tanık olduğu en önemli olayın, İran hükümdarı I. Hüsrev'in (531-579) Antiokheia'yı zapt etmesi olduğunu anlatır. Kitabın 4. bölümünde Kubad ve I. Hüsrev hakkında bilgi vererek,

²² Bkz. Agathias, *The Histories*, trs. Joseph D. Frendo, Berlin and New York: Walter de Gruyter, 1975, 52-68, 70-77, 78vd, 82, 84, 87, 90, 92-99, 104-114.

²³ Bkz. Ioannes of Ephesos, *The Third Part of the Ecclesiastical History of John Bishop of Ephesus*, trs. R. Payne Smith, Oxford: at the University Press, 1860, 119vd, 379vd, 385vd, 391vd, 403vd, 406vd, 413vd, 423vd, 447vd.

²⁴ Bkz. Evagrius Scholasticus, *Ecclesiastical History (History of the Church)*, London: Samuel Bagster and Sons, 1846, 201vd, 214vd, 258vd, 267vd, 277vd.

Antiokheia ve Edessa'nın İranlılar tarafından ele geçirilişini anlatır. 5. Bölümde Parsarmenia üzerinde Sâsânî-Doğu Roma çekişmeleri; İranlıların Nissibis, Apamea, Dura gibi şehirleri ele geçirmeleri, iki taraf arasındaki diplomatik görüşmeler, I. Hüsrev'in ölümü ve yerine IV. Hürmüz'ün (579-590) geçmesinden sonraki olaylar anlatılır. 6. bölümde Mauricius (582-602) ve IV. Hürmüz dönemi siyasi olaylarından bahseder. IV. Hürmüz'ün öldürülmesinden sonra yaşanan taht kavgaları ve II. Hüsrev'in (592-628) iktidara gelişinin hikâyesini anlatır.

Theophanes Byzantios (VI. yüzyılın ikinci yarısı), *Fragmenta*: Hayatı hakkında pek fazla bir malumat olmayan tarihçi canlı tanığı olduğu II. Iustinus (565-578), ve II. Tiberius (578-582) dönemlerini kaleme almıştır. On cilt halinde yazmış olduğu tarih kitabından geriye sadece Photius'un çabaları sonucunda bazı parçalar günümüze ulaşabilmiştir. Bu parçalarda adı geçen hükümdarlar dönemi Doğu Roma-İran ilişkileri ve İran tarihi hakkında kıymetli bilgiler yer almaktadır.²⁵

***Kronikon Paskale* (VII. yüzyılın başları):** Yazarı belli olmayan bir kroniktir. Herakleios (610-641) döneminde yazıldığı bilinmektedir. Kitabın yazarı bir ihtimalle patrik Sergius'un maiyetinde bulunan din adamlarından bir tanesiydi. Kitabın yazarının Mauricius, Phocas (602-610) ve Herakleios dönemlerinin bir kısmına tanıklık ettiği anlaşılmaktadır. Hz. Âdem'in yaratılışından Herakleios dönemi ortalarına kadar olan önemli olayları kronolojik olarak sıralamıştır. Önceki Doğu Roma kaynaklarının anlatmış olduğu bilgilere ek olarak Phocas ve Herakleios dönemi Doğu Roma-İran ilişkilerinden bahsetmektedir.²⁶ Bu kaynak sayesinde İranlılar ve Avarların Doğu Roma'ya karşı oluşturdukları ittifak ile Constantinopolis'in bu güçler tarafından kuşatılması hakkında bilgi edinmekteyiz.

Theophylact Simocotta (d.580-ö.630), *History*: VII. yüzyılda İstanbul'da yaşamıştır. Yunan asıllı olup Mısır'da doğduğu bilinmektedir. Herekleios döneminde sarayda görev almış yüksek rütbeli bir memurdur. Mauricius'un hayatını yazmakla görevlendirilmiştir. İstanbul'un Sâsânîler ve Avarlar tarafından kuşatılmasına tanıklık etmiş ve patrik Sergius'un şehir savunmasına katılmıştır. Dolayısıyla Sâsânîler dönemi İran tarihiyle ilgili önemli kaynaklardan bir tanesidir. Bu tarihçi Herodot'a kadar uzanan eskiçağ Yunan tarihçiliğinin son halkası olarak kabul edilmektedir. Kitabında Mauricius, Phocas ve Herakleios dönemi Doğu Roma-İran ilişkileri hakkında geniş

²⁵ Ali Ahmetbeyoğlu, "Bizans Tarihçisi Theophanes Byzantios'ta Türkler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 27, sy. 2, (2012): 541-546.

²⁶ Bkz. *Chronicon Paschale*, trs. Michael Whitby and Mary Whitby, Liverpool: at the University Press, 1989, 3vd, 21-23, 52, 69, 86, 100-109, 133, 140-149, 155-175, 182-188.

bilgiler vermektedir. Kitabı Herakleios'un İranlılara karşı kazanmış olduğu zaferle bitmektedir. Bundan dolayı kitabını 628 yılından sonra bitirdiği zannedilmektedir.²⁷

Menandros (d.VI. yüzyılın ortaları-ö.VII yüzyılın ilk çeyreği), *Istoria* (Kronik): Doğu Romalı tarihçinin hayatı hakkında bilinenler azdır. Mauricius döneminde sarayda yüksek rütbeli bir memur olarak çalıştığı ve bu hükümdar döneminde *Istoria* adlı eserini yazdığı bilinmektedir. Eserini yazarken Doğu Roma arşivinden istifade etmiştir. Kitabında İranlılarla ilgili yoğun olarak bilgi vermiştir. *Istoria* genel olarak 558-582 yılları arasını ihtiva etmektedir. Tarih kitabına Agathias'ın bitirdiği 558 yılından başlayarak devam etmiştir.²⁸ Kitabı maalesef günümüze kadar tam metin olarak gelmemiştir. Fragmanlar halinde günümüze ulaşan çalışma sonradan bir araya getirilmiştir. Kitabında I. Iustinionus, II. Iustinus ve II. Tiberus dönemi Doğu Roma-İran ilişkileri kapsamında; Armenia ve Kuzey Mezopotamya coğrafyaları üzerindeki mücadeleler, diplomatik ilişkiler, anlaşmalar ve İran Hıristiyanlarının durumlarıyla ilgili bilgiler vermektedir.

Ioannis of Nikiu (VII. yy ikinci yarısı), *Chronicle*: Mısırlı olup Kopt ırkına mensup bir din adamıdır. İslam fetihleri sırasında Mısır'da doğduğu tahmin edilmektedir. 690'larda Nikiu piskoposluğu yaptı ve 696'da ise Mısır'ın güney kiliseleri sorumluluğunu üstlendi. Kendisine ait olan vakayinamede yaratılıştan başlayarak Mısır'ın Müslümanlar tarafından ele geçirilişine kadar dünya tarihini anlatmıştır. Çalışmasında Persler, Selevkoslar, Parthlar ve Sâsânîler dönemi İran tarihiyle alakalı bilgilere de yoğun bir şekilde yer vermiştir. Yazarın kitabını önemli kılan kısım ise VII. yüzyılın ilk çeyreğinde Mısır coğrafyasının Sâsânîler tarafından ele geçirilmesiyle ilgili vermiş olduğu kıymetli bilgilerdir.²⁹

Theophanes Confessor (d.758?-ö.817), *Chronicle*: İstanbul'da dünyaya gelen Theophanes, Hıristiyanlar tarafından aziz olarak kabul edilen bir din adamıdır. V. Constantinus'un (740-775) himayesinde büyümüş fakat dini tartışmalar yüzünden V. Leon'un (813-820) hışmına uğrayarak sürgün edilmiştir. Kroniği 602 yılından

²⁷ Theophylact Simocatta, *The History: An English Translation with Introduction and Notes*, trs. Michael Whitby and Mary Whitby, Oxford: Clarendon Press, 1986, I/9.1, 9.6, 12.1, 13.1, 15.1, II/4.1, 6.10, 9.7vd.

²⁸ Bkz. Menandros, *The History of Menander the Guardsman*, trs. R. C. Blockley, Liverpool: Published by Francis Cairns, 1985, 55, 61-89, 97-110, 121-127, 145-147, 157-173, 179-191, 200-217, 229-237. Kitabın Türklerle ilgili kısımları İsmail Mangaltepe tarafından Blockley'in çevirisi üzerinden Türkçeye çevrilmiştir. Kitap için bkz. İsmail Mangaltepe, *Menandros Protoktor ve Theophylaktos Simokattes: Bizans Kaynaklarında Türkler*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2009.

²⁹ Bkz. Ioannis of Nikiu, *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*, trs. R. H. Charles, D. Litt., D. D., London: published for the text and translation society by Williams and Norgate, 1916, 64, 70, 76-80, 114, 137-156, 165, 176.

başlayarak 813 yılına kadar gerçekleşen olaylardan bahseder. Kroniğin İran tarihi açısından önemi Phokas (602-610) döneminden başlayarak Sâsânîlerin sonuna kadar gerçekleşen olaylardan bahsetmesidir. Bu dönemle ilgili olarak Doğu-Roma İran savaşları hakkında verdiği bilgiler önemlidir.³⁰

Nikephoros (d.758-ö.828), *Breviarium (Short History)*: 806 ile 815 yılları arasında Ortodoks Rum patriği olarak görev yapmıştır. Kısa tarih adını verdiği tarih kitabı, Doğu Roma tarihinin 602 ile 769 yılları arasındaki dönemini anlatmıştır. Çalışmasında Phocas ve Herakleios dönemlerinde; Suriye, Filistin, Mısır ve Anadolu topraklarının Sâsânîler tarafından ele geçirilmesi hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. VII. yüzyılın ilk yarısında Doğu Roma ve İran ilişkileriyle ilgili vermiş olduğu bilgiler önemlidir. 630 yılına kadar gerçekleşen Doğu Roma-İran mücadelelerine geniş bir şekilde yer ayrılmıştır.³¹

2. Ermeni-Süryânî Kaynakları:

Agathangelos (IV. yüzyılın ikinci yarısı), *History of the Armenians*; Yunan asıllı olup Roma'da doğmuş ve burada Latince ile Yunanca üzerine çalışmalar yapmıştır. Eserini Yunanca yazmış ve daha sonra kitabı Ermeniceye çevrilmiştir. Agathangelos'un tarihi erken dönem Sâsânî tarihi açısından önemli bir yere sahiptir.³² Kitap Parthların son dönemlerinden, Sâsânîlerin Parthlarla mücadelesinden bahseder. I. Erdeşir dönemi İran-Armenia ilişkileri üzerinde yoğun bir şekilde durmuştur. Agathangelos'un, I. Erdeşir'e ait bir klasik olan *Kārnāmag ī Ardaxšīr ī Pāpakān*'ı kaynak olarak kullanmış olması da önemlidir.

Moses Horenatsî (d.410?-ö.490), *Ermeni Tarihi*: Ermeni tarihiyle ilgili yazılmış en eski kitaptır. Ermenilerin Herodot'u olarak kabul edilir. Bu tarihçinin 370 yılında doğduğu ve 490 yılında öldüğü ve 120 yıl yaşadığı yönünde zayıf rivayetler de vardır. 431 yılındaki Efes konsilinden sonra, İncil'in Yunancaya çevrilmesiyle ilgili oluşturulan komisyonda görev almış ve İskenderiye'ye gitmiştir. Armenia coğrafyasının İranlılar tarafından atanmış olan valisi Sahak Bagratunî'nin tavsiyesi üzerine Ermeni

³⁰ Bkz. Theophanes Confessor, *The Chronicle of Theophanes*, trs. Harry Turtledove, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1982, 2-31.

³¹ Bkz. Nikephoros, *Patriarch of Constantinople Short History*, trs. Cyril Mango, Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1990, 35, 39, 45, 47, 49, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 95.

³² Bkz. Agathangelos, *History of the Armenians*, trs. Robert W. Thomson, New York: State University Press, 1976; R. N. Frye, *The History of Ancient Iran*, München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1984, 288.

Tarihi kitabını yazmıştır.³³ II. Yezdicürd (440-457) dönemine kadar İran hükümdarlarından, Doğu Roma ve Armenia ilişkilerinden bahsetmiştir. Fakat kendisinin verdiği bilgilerin kronolojik sıralamasında büyük sıkıntılar vardır. İran şehirleriyle ilgili yapmış olduğu bir çalışma J. Marquart tarafından tahkik edilerek yayınlanmıştır.³⁴

Ghazar Parpetsi (Lazar Parbesi, d. 441 sonrası-ö.493 sonrası), *The History of Armenia*; V. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ve VI. yüzyılın başlarında ölmüştür. Mamikonian hanedanının emrinde bir süre hizmet veren tarihçi, bu hanedanın reisi Vartan'ın tavsiyesi üzerine Ermeni tarihini yazmıştır. Parpetsi'nin *Ermeni Tarihi* kitabı Sâsânîler dönemi İran tarihinin en önemli kaynaklarından biridir.³⁵ Bu kaynak II. Yezdicürd (440-457), III. Hürmüz (457- 459) ve Pirüz (459-484) dönemi İran tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Kitap üç ciltten oluşmakla beraber 387 yılından 484 yılına kadar olan olayları anlatır. Kitabın ana muhtevasını Ermeni alfabesinin oluşumu, Ermeni kilisesinin kuruluşu ve gelişimi, Armenia coğrafyasının Doğu Roma ve İran arasında bölünmesi, Armenia coğrafyasının siyasi ve dini açıdan İran kontrolü altına girmesi oluşturmaktadır.

Elisaeus Vartabet (V. yüzyıl boyunca yaşadı), *History of Vardan and the Armenian War*; V. yüzyılın başında doğan tarihçi, Vartan Mamikonian'ın 450-451 yıllarında Sâsânî hükümdarı II. Yezdicürd'e karşı verdiği özgürlük mücadelesini anlatmaktadır. Kendisi bu dönemde uzun bir süre Vartan'ın hizmetinde bulunmuştur. Yazarın vermiş olduğu bilgiler V. yüzyıl İran tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Kitap ayrıca 387 yılından başlayarak Ermeni-İran ilişkilerinden, İran dini Mazdeizme ait inançlardan, Kuşanlar ve Hunlar üzerine düzenlenen seferlerden bahseder. Elisaeus'un bu eseri Ghazar Parpetsi tarafından da kaynak olarak kullanılmıştır.³⁶

Mar Yeşua (V. yüzyılın sonları), *Vekayiname*: V. yüzyılın ikinci yarısı ile VI. yüzyılın ilk yarısının başlarında yaşadığını bildiğimiz Süryânî Mar Yeşua, Amida (Diyarbakır) şehrinde doğmuş ve Edessa'da (Urfa) yaşamıştır. Edessa kilisesi başrahibi

³³ Bkz. Moses Horenatsî, *Tarih-i Ermeniyân*, Tarihnegâr-i Ermenî Side-i Pencom-i Milâdî, trc. Edîk Bağdâsârîyân, Tehrân: Çape Ehsân, 1380(hş), 61.

³⁴ Josef Marquart, *Erânşehr: Ber Mebnâye Cogrâfyâye Mûsâ Hürenî*, trc. Meryem Mîrahmedî, Tehrân: İntişârât-ı Ettlâ'ât, 1373(hş), 31-39.

³⁵ Bkz. Ghazar Parpetsi, *The History of Armenia*, translated from classical Armenian by Robert Bedrosian, New York: Sources of the Armenian Tradition, 1985, 15, 21-32, 42-59, 90-100.

³⁶ Bkz. Elisaeus Vartabet, *The History of Vardan and the Battle of the Armenians: Containing an Account of the Religious Wars Between the Persians and Armenians*, trs. C. F. Neumann, London: Printed for the Oriental Translation Fund, 1880, 3-11, 26, 30-44, 47, 54-56, 59-66.

Sergius'un tavsiyesi üzerine 494-508 yılları arası Kuzey Mezopotamya coğrafyası üzerinde yaşanan önemli olayları anlatmıştır. Kitapta Doğu Roma hükümdarı Anastasius (491-518) ve İran hükümdarı I. Kubad (488-531) dönemiyle ilgili canlı tanıklıklara yer vermesi açısından çok önemli bir vakayinamedir.³⁷

Pavstos Buzand (V. yüzyıl), *The Epic Histories*; V. yüzyılda İstanbul'da yaşadı. Kendisi *Faustus of Byzantium* olarak da bilinir. Kitabında 320 ve 385 yılları arası döneme ait bilgiler yer alır.³⁸ Köken olarak Ermeni veya Süryânî olduğu yönünde farklı rivayetler vardır. Yazmış olduğu tarih kitabı Ermeniceye sonradan çevrilmiştir. V. yüzyıl Doğu Roma-İran ilişkileri hakkında Sâsânîler dönemiyle ilgili önemli bilgiler vermektedir.³⁹ Kitap yoğun olarak II. Şapûr (309-379) dönemi İran tarihi hakkında bilgi verir.

Arbela Kroniği (Chronicle of Arbela): Önce Parthlar (MÖ. 240-MS. 226) ve daha sonra Sâsânîler (MS. 226-MS. 652) döneminde Adiabane toprakları üzerinde yaşayan Hıristiyan Süryânîlerin tarihiyle alakalı bir kroniktir. II. ve VI. yüzyıllar arasını kapsamakla beraber ne zaman yazıldığı hakkında bir bilgi yoktur. Fakat Arbela (Erbil) kilisesi piskoposu Meshiha-Zeka tarafından VI. yüzyılda yazıldığı söylenmektedir.⁴⁰ Kronik, 114 ile 544 yılları arasında görev yapan Arbela piskoposları hakkında bilgi vermektedir. Bununla beraber Sâsânîler dönemi İran tarihi açısından önemli kaynaklardan bir tanesidir. Alphonse Mingana tarafından 1907 yılında ilk defa neşredilen kitabın verdiği bilgilerden bazıları tartışılrsa da verdiği bazı bilgilerin Bişapur yazıtlarında verilen bilgilerle örtüşmesi kitabın güvenilirliğini arttırmıştır.⁴¹

Zachariah of Mytilene (d.465-ö.536), *The Syriac Chronicle*: Zachariah the Melitene ve Zachariah the Rhetor şeklinde de ifade edilen tarihçi Yunan kökenli olup Gazze'de dünyaya gelmiştir. Kroniği Sâsânîler dönemi İran tarihi açısından ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Kitabının yedinci bölümünün üçüncü kısmında Anastasius ve Pirûz dönemlerinde Mezopotamya üzerine gerçekleşen Hun akınlarından bahseder. Dördüncü, beşinci ve altıncı kısmında ise Kubâd dönemi Doğu Roma-İran

³⁷ Bkz. Mar Yeşua, *Vakaayi'nâme*, çev. Muallâ Yanmaz, İstanbul: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, 1958, 4, 6-14, 29-56.

³⁸ Frye, *The History of Ancient Iran*, 288.

³⁹ Bkz. Pavstos Buzand, *The Epic Histories Attributed to P'awstos Buzand*, trs. N.G. Garsoian, Cambridge: Harvard University Press, 1989.

⁴⁰ *The Oxford Dictionary of Late Antiquity I*, ed. Oliver Nicholson, Oxford: University Press, 2018, 336; Kronik için bkz. Meshiha-Zeka, *Die Chronik von Arbela*, ed. Eduard Sachau, Berlin: Verlag der Konigl Akademie der Wissenschaften, 1915, 16-24, 31-36.

⁴¹ Samir Halil Samir, *Alphonse Mingana 1878-1937 and his Contribution to Early Christian-Muslim Studies*, Birmingham: Selly Oak Colleges, 1990, 12, 13.

savaşlarından bahseder. Aynı bölümün on dört ve on beşinci bölümlerinde I. Iustinus ile Kubad arasındaki Amida savaşından bahseder. Sekizinci bölümün üçüncü ve dördüncü kısımlarında aynı hükümdarlar döneminde Doğu Roma ve İranlıların Araplar üzerinden hesaplaşmaları üzerinde durmuştur. Beşinci kısımda ise iki taraf arasında varılan anlaşma maddelerinden bahseder. Kitabın dokuzuncu bölümü I. Iustinus ile I. Yazdicürd dönemindeki ilişkilerden bahseder. Onuncu bölüm ise I. Iustinionus ile I. Hüsrev dönemi ilişkilerinden bahsetmektedir.⁴²

Sebeos (VII. yüzyıl), *The Armenian History*; VII. yüzyıl Ermeni tarihçisidir. İran Armenia'sında (Parsarmenia) yaşamış olduğu için İran tarihiyle ilgili verdiği bilgiler son derece önemlidir. Son dönem Sâsânî tarihiyle ilgili olarak İran'ın siyasi, askeri, idari ve sosyal yapısıyla ilgili çok önemli bilgiler vermiştir.⁴³ Hz. Peygamber'den bahseden ilk Ermeni kaynağı olması hasebiyle de önemli bir yere sahip olan Sebeos tarihi; VI. yüzyılın ikinci çeyreğinden başlayarak 644 yılına kadar İran ve Ermenistan tarihinden bahsetmektedir. Ayrıca çalışma İran ve Doğu Roma ilişkileri hakkında da önemli bilgiler vermekle beraber verilen bilgiler genelde Herakleios dönemi hakkındadır.

Michael the Syrian (d.1126-ö.1199) *Chronicle of Michael the Great*: Malatya doğumlu olup, Antakya Yakûbî patriği olan tarihçi, kroniğini genel bir dünya tarihi şeklinde yazmıştır. Hz. Âdem'den başlayarak 1195 yılına kadar dünya tarihini anlatır. Kroniğinde Mezopotamya ve İran tarihine önemli bir yer vermiştir. İslâm öncesi İran tarihiyle alakalı kısmı Sâsânî tarihi açısından önemlidir.⁴⁴ Kronik İran-Doğu Roma ilişkileri, İran-Armenia ilişkileri ve İran-Arap ilişkileri hakkında önemli bilgiler vermektedir. 1248 yılında Ermeniceye çevrilmiş olan kroniğin günümüzdeki en eski nüshası 1598 yılına ait olup Urfa'da yazılmıştır.

Ebû'l-Ferec Gregory (d.1225-ö.1286), *Kronografya (Ebû'l-Ferec Tarihi)*: Malatya'da dünyaya gelmiş olan tarihçi, Meraga'da ölmüştür. Yahudi veya Süryani kökenli olduğu yönünde farklı rivayetler olan tarihçi, Antakya Yakûbî kilisesi patriği olarak seçildi ve Gregory adını aldı. Eseri genel bir dünya tarihi şeklinde hazırlanmış olup, üç kısımdan oluşur. Kitabın birinci kısmı İslâm öncesi dönem İran tarihine ve

⁴² Bkz. Zachariah of Mitylene, *The Syriac Chronicle*, trs. F. J. Hamilton and E. W. Brooks, London: Methuen and Co., 1899, 38, 147, 151, 152-165, 187-193, 206, 218, 222-228, 230-232, 261-263, 275vd.

⁴³ Bkz. Sebeos, *The Armenian History*; trs. R. W. Thomson; J. Howard-Johnston, Liverpool: University Press, 1999, 2vd, 9vd, 14vd, 18vd, 24vd, 29vd, 40vd, 49vd, 59vd.

⁴⁴ Bkz. Michael the Syrian, *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*, trs. Robert Bedrosian, New Jersey: Sources of the Armenian Tradition, 2013, 60-126.

hükümdarlarına yer verir. Doğu Roma ve İran ilişkileriyle ilgili olarak önemli bilgilere yer vermiştir. Kitap doğulu ve batılı tarihçilerin eserlerinden istifadeyle yazıldığı için eski İran tarihiyle alakalı önemli sentezleri içerisinde barındırmaktadır.⁴⁵

⁴⁵ Gregory Ebû'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Ebû'l-Ferec Tarihi*, I, çev. Ömer Rıza Doğrul, 3. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, 87-99, 102-160.

Sonuç

Sonuç olarak bahsi geçen kaynaklar tasnif edildiğinde; Doğu Roma kaynaklarından Herodian'ın, Sâsânî devletinin kuruluş dönemine ait bir kaynak olması açısından önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca Eusebius Pampilus, Libanius, Eutropius, Ammianus Marcellinus, Epiphanius of Salamis ve Paulus Orosius IV. yüzyıl İran tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Anılan kaynaklar bu dönemin birinci elden kaynaklarıdır. Bu tarihçiler, Sâsânî hükümdarları II. Şapur, II. Erdeşir, III. Şapur, IV. Behrâm ile Doğu Roma hükümdarları I. Constantinus (306-337), I. Constantinus'un halefleri (337-361), Iulianus (361-363), Iovianus (363-364), I. Valentianus (364-375), Valens (364-378), Gratianus (378-383), I. Theodosius (379-395) ve Archadius (395-408) dönemleri İran tarihi açısından önemli bilgiler vermektedirler. Bunun yanında Philostorgius, Socrates Scholasticus, Salaminus Hermeias Sozomenus, Theodoret of Antiokheia, Priskos ve Zosimus V. yüzyıl İran tarihinin birinci elden kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu kaynaklar Sâsânî hükümdarları I. Yezdicürd (399-420), Behrâm Gûr (420-440), II. Yezdicürd (440-457), III. Hürmüz (457-459), Piruz (459-484), Balaş (484-488) ve Kubad (1. İktidarı dönemi: 488-498) ile çağdaşları olan Doğu Roma hükümdarları Archadius (395-408), II. Theodosius (408-450), Marcianus (450-457), I. Leo (457-474), II. Leo (474), Zeno (474-491), Anastaisus (491-518) dönemleri İran tarihi hakkında önemli bilgiler vermektedirler. Yine Zosimus, Marcellinus Comes, Prokopius, Ioannis Malalas, Cosmos, Agathias, Ioannes of Ephesos, Evagrius Scholasticus, Theophanes Byzantios ve Menandros VI. yüzyıl İran tarihinin birincil kaynaklarıdır. Adı geçen kaynaklar Sâsânî hükümdarları Kubad (2. İktidarı dönemi: 501-531), I. Hüsrev (531-579), IV. Hürmüz (579-591) ve II. Hüsrev'in (591-628) ilk on yılı için İran tarihi hakkında birinci elden bilgiler sunarlar. Bu dönemdeki Doğu Roma hükümdarları ise I. Iustinus (518-527), I. Iustinionus (527-565), II. Iustinus (565-578), II. Tiberius (578-582) ve Mauricius'tur (582-602). Adı geçen kaynaklar bu hükümdarlar dönemi Doğu Roma ve İran ilişkileri hakkında önemli bilgiler vermektedirler.

Kronikon Paskale, Theophylact Simocotta, Ioannis of Nikiu, Theophanes Confessor, ve Nikephoros VII. yüzyıl İran tarihinin birincil kaynaklarıdır. Bu kaynaklar

Sâsânî hükümdarları II. Hüsrev (591-628) ve Şireveyh (628) ile ardıllarının (628-652) dönemleri için birinci elden bilgiler verirler. Özellikle II. Hüsrev ve Herakleios dönemi Doğu Roma-İran savaşlarıyla ilgili olarak vermiş oldukları haberler önemli bir yere sahiptir. VII. yüzyılın ilk çeyreği İran ve Doğu Roma arasında bitmek bilmeyen savaşlarla geçmiştir. Aynı zamanda bu dönem İslam'ın ortaya çıktığı Sâsânî devletinin Müslümanlar tarafından ortadan kaldırıldığı; Doğu Roma'nın da birçok eyaletini Müslümanlara kaptırdığı bir dönem olması açısından da önemlidir. Ermeni ve Süryanî kaynaklarından Mesrop ile Agathangelos IV. ve V. yüzyıl İran tarihi açısından birincil kaynaklardır. Moses Horenatsi, Ghazar Parpetsi, Elisaeus Vartabet, Mar Yeşua ve Pavstos Buzand da V. yüzyıl Sâsânîler dönemi İran tarihi için birincil kaynaklardır. Zachariah of Mytilene ve Arbela kroniği V. ve VI. yüzyıl İran tarihi açısından ana kaynaklardır. Sebeos, VII. yüzyıl İran tarihi açısından birinci elden kaynaktır. Bunlara ek olarak XII. yüzyıl tarihçisi Michael the Syrian ile XIII. yüzyıl tarihçisi Ebû'l-Ferec Gregory ise Sâsânîler dönemi İran tarihi açısından ikinci elden kaynak olmakla beraber bu dönem tarihi için vermiş oldukları bilgiler önemlidir. Bu nedenle çalışmaya bu kaynaklar da eklenmiştir. Ermeni ve Süryani kaynaklarının, İran tarihi hakkında Doğu Roma kaynaklarının vermediği daha ayrıntılı bilgiler sundukları görülmektedir. Ermeniler ve Süryanilerin Sâsânîler döneminde İran tebaasından oldukları için bu dönem İran tarihine daha hâkim oldukları anlaşılmaktadır. Bunların yanında adı geçen kaynakların genelde din adamlarından oluşmaları, Sâsânî coğrafyası üzerinde yaşayan Ermeniler, Süryaniler ve İranlılar arasında Hıristiyanlığın yayılmasıyla ilgili konulara daha çok yer verdikleri görülmektedir. Bu çerçevede İranlıların dini inançlarına da geniş bir şekilde yer vermeleri önemlidir. Ermeni ve Süryani kaynaklarının diğer bir avantajı Sâsânîler dönemi İran kaynaklarını çalışmalarında kullanmış olmalarıdır. Adı geçen kaynakların Doğu Roma kaynaklarının verdikleri bilgilere ek olarak, onların bahsetmemiş oldukları İran hükümdarlarına da yer verdikleri görülmektedir. Bu kaynakların hepsi İran tarihinin yanında; Sâsânîlerin Kuşanlar, Hunlar, Akhunlar, Hazarlar, Göktürkler, Lahmîler ve Gassanîlerle ilişkilerine de geniş bir şekilde yer vermişlerdir.

Kaynaklar

Doğu Roma, Ermeni ve Süryâni Kaynakları

AGATHANGELOS, *History of the Armenians*, trs. Robert W. Thomson, New York: State University Press, 1976.

AGATHIAS, *The Histories*, trs. Walter de Gruyter, Berlin and New York: Walter de Gruyter, 1975.

AHMETBEYOĞLU, A., *Grek Seyyahı Priskos'a Göre Avrupa Hunları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1995.

AHMETBEYOĞLU, A., "Bizans Tarihçisi Theophanes Byzantios'ta Türkler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 27, sy. 2, (2012): 541-546.

BUZAND, Pavstos, *The Epic Histories Attributed to P'awstos Buzand*, trs. N. G. Garsoian, Cambridge: Harvard University Press, 1989.

CHRONICON PASCHALE, AD Exemplar Vaticanum Recensuit, Ludovicus Dindorfius, Bonnae: Impensis Ed. Weberi, 1832.

COSMOS, *The Christian Topography of Cosmas, An Egyptian Monk*, trs. J. W. McCrindle and the others, London: Printed for the Hakluyt Society, 1897.

EBÛ'L-FEREC, Gregory (Bar Hebraeus), *Ebû'l-Ferec Tarihi I*, çev. Ömer Rıza Doğrul, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

ELISAEUS Vartabet, *The History of Vardan and the Battle of the Armenians: Containing an Account of the Religious Wars Between the Persians and Armenians*, trs. C. F. Neumann, London: Printed for the Oriental Translation Fund, 1880.

EPIPHANIUS of Salamis, *The Panarion I, II, III*, trs. Frank Williams, Leiden and Boston: E. J. Brill, 2009.

EUSEBIUS Pamphilus, *The Ecclesiastical History*, trs. C. F. Rev, A. M. Cruse, New York: Dayton and Saxton, 1842.

EUTROPIUS, *Historiae Romanae Breviarium or Eutropius's Epitome of the Roman History*, trs. Mr. Thomas, London: Printed for W. Johnston and others, 1760.

EUTROPIUS, *Roma Tarihinin Özeti*, çev. Çiğdem Menzilioğlu, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004.

FRYE, R. N., *The History of Ancient Iran*, München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1984.

HERODIAN, *History of the Roman Empire*, (Herodian's History of His Own Times, or of the Roman Empire after Marcus), trs. J. Hart, London: T Waller (Publisher), 1749.

HORENATSÍ, Moses, *Tarih-i Ermeniyân* (Tarihnegâr-i Ermenî Side-i Pencom-i Milâdî), trc. Edîk Bağdâsâryân, Tehrân: Çape Ehsân, 1380(hş).

IOANNIS of Ephesus, *The Third Part of the Ecclesiastical History of John Bishop of Ephesus*, trs. R. Payne Smith, Oxford: at the University Press, 1860.

IOANNIS of Nikiu, *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*, trs. R. H. Charles, D. Litt., D. D., London: published for the text and translation society by Williams and Norgate, 1916.

LIBANIUS, *Select Works of the Emperor Iulian and Some Pieces of the Sophist Libanius*, trs. John Duncombe M. A., London: Printed by J. Nichols, 1784.

MALALAS, Ioannis, *The Chronicle of John Malalas*, trs. Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys and others, Melbourne: Published by the Australian Association for Byzantine Studies, 1986.

MANGALTEPE, İ., *Menandros Protektor ve Theophylaktos Simokattes: Bizans Kaynaklarında Türkler*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2009.

MARCELLINUS, Ammianus, *Ammianus Marcellinus with an English Translation by John C. Rolfe in Three Volumes I*, Chambridge: William Heinemann Ltd. Harvard University Press, 1935.

MARCELLINUS Comes, *The Chronicle of Marcellinus*, trs. Brian Croke, Sydney: Published by the Australian Association for Byzantine Studies, 1995.

MARQUART, J., *Erânşehr: Ber Mebnâye Cogrâfyâye Mûsâ Hürenî*, trc. Meryem Mîrahmedî, Tehrân: İntişârât-ı Ettlâ'ât, 1373(hş).

MAR YEŞUA, *Vakaayi'nâme*, çev. Muallâ Yanmaz, İstanbul: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, 1958.

MENANDROS, *The History of Menander the Guardsman*, trs. R. C. Blockley, Liverpool: Published by Francis Cairns, 1985.

MESHIHA-ZEKA, *Die Chronik von Arbela*, edt. Eduard Sachau, Berlin: Verlag der Konigl Akademie der Wissenschaften, 1915.

MEŞKÛR, M. C., *Îrân der 'Ahde Bâstân: Der Târihe Akvâm ve Pâdişâhân Piş ez Eslâm*, Tehrân: Çape Golşen, 1363(hş).

MICHAEL the Syrian, *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*, trs. Robert Bedrosian, New Jersey: Sources of the Armenian Tradition, 2013.

NIKEPHOROS, *Patriarch of Constantinople Short History*, trs. Cyril Mango, Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1990.

ORKUN, H. N., *Türk Tarihinin Bizans Kaynakları*, Ankara: Sümer Basımevi, 1938.

OROSIUS, Paulus, King Alfred's Orosius; *The Anglo-Saxon Version from the Historian Orosius by Alfred the Great*, London: Printed by W. Bowyer and J. Nichols, 1773.

ÜSTÜN, A., “Paniumlu Priscus; Bir Müverrihin Entelektüel ve Mesleki Portresinden Kesitler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53, sy. 2, (2013): 295-314.

PARPETSİ, Ghazar, *The History of Armenia*, trs. Robert Bedrosian, New York: Sources of the Armenian Tradition, 1985.

PHILOSTORGIUS, *Ecclesiastical History*, as Epitomised by Photius, Patriarch of Constantinople, trs. Edward Walford and Henry G. Bohn, London: York Street, Covent Garden, 1855.

PROCOPIUS, *History of the Wars (The Persian Wars) I-II*, trs. H. B. Dewing, London and New York: The Macmillan Co., 1914.

PROCOPIUS, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, çev. Orhan Duru, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008.

SAMİR, H. S., *Alphonse Mingana 1878-1937 and his Contribution to Early Christian-Muslim Studies*, Birmingham: Selly Oak Colleges, 1990.

SCHOLASTICUS, Evagrius, *Ecclesiastical History (History of the Church)*, London: Samuel Bagster and Sons, 1846.

SCHOLASTICUS, Socrates, *The Ecclesiastical Historia of Socrates Scholasticus*, rev. A. C. Zenos, Hartford: Aeterna Press, 2016.

SEBEOS, *The Armenian History*, trs. R. W. Thomson and J. Howard-Johnston, Liverpool: University Press, 1999.

SIMOCATTA, Theophylact, *The History: An English Translation with Introduction and Notes*, trs. Michael Whitby and Mary Whitby, Oxford: Clarendon Press, 1986.

SOZOMENUS, Salaminus Hermeias, *The Ecclesiastical History of Sozomen*; trs. Edward Walford, London: Henry G. Bohn York Street Covent Garden, 1855.

THEODORETUS (Bishop of Cyrus), *Ecclesiastical History a History of the Church in Five Books*, London: Bagster Publishing, 1843.

THEOPHANES Confessor, *The Chronicle of Theophanes*, trs. Harry Turtledove, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1982.

ZACHARIAH of Mitylene, *The Syriac Chronicle*, trs. F. J. Hamilton and E. W. Brooks, London: Methuen and Co., 1899.

ZOSIMUS, *New History (Historia Nova)*, trs. Ronald T. Ridley, Sydney: Published by the Australian Association for Byzantine Studies, 2006.